

Srečo Dragoš

SOCIALNO DELO - SISTEMSKI VIDIK

(III)

Pomisleki in kritike, navedeni v prejšnjem delu, se nanašajo tudi na sistemski pristop, iz katerega izhaja Stritihova raziskava (STRITIH *et al.* 1993). Raba tega pristopa naj bi bila sporna zaradi sistemske teorije, ki da je preveč abstraktna in s tem nepreverljiva, ker favorizira ravnotežje namesto sistemskih sprememb, ker se preveč naslanja na (vprašljive) analogije, in ker zaradi vsega tega ni primerna za aplikacijo - zlasti na področjih, kakršno je (socialno) delo z ljudmi.

Abstraktnost ne more biti že sama po sebi slabost, saj je to značilnost vsake teorije kot načina gledanja na stvarnost (gr. *theoria* = gledanje, opazovanje). To pomeni dvoje: bolj ko je teorija obsežna (njen domet), bolj ko skuša zaobjeti širši spekter realnosti, bolj je tudi abstraktna (vsaka prava teorija je zato nujno paradoksalna, saj poskuša popolnoma pojasniti celoto svojega predmeta iz enotnih izhodišč, pri čemer vnaprej ve, da je to nemogoče). Glavni razlog abstraktnosti splošne sistemske teorije je torej v tem, da skuša zajeti tako *socialne* sisteme, tj. družbe, organizacije, interakcije (slednje so tisti sistemi, ki predpostavljajo osebno navzočnost) kot tudi *psihične* oz. vse *žive* sisteme sploh (vsakršne organizme). Drugi razlog abstraktnosti te teorije pa je, kako si zastavlja nova ključna vprašanja in ali si jih sploh. Iskanje drugih razlag o tem, kaj pomenijo pojmi kot "življenje", "duša", "zavest", "družba", "socialno" (npr. delo), kar ostaja znotraj tradicionalne biologije, psihologije, sociologije nepojasnjeno - vse to nujno predpostavlja abstraktne odgovore, ki niso možni brez *odmišljanja nebitvenih* posamičnosti. Pravi problem nastopi šele takrat, ko zanemarimo

bistvene lastnosti, tj., če se posamičnosti, ki jih imamo za manj pomembne, konkretne ali naključne, izkažejo kot nepogrešljive za razumevanje celote; le v tem smislu je lahko teorija "v nasprotju s prakso". Abstraktnost sama zase torej ne more biti indic veljavnosti oziroma neveljavnosti teorij in sicer iz dveh razlogov:

- celo v najenostavnejšem primeru, ko bi bila npr. abstraktnost merilo teoretske veljavnosti, bi bil problem, kako jo "izmeriti", saj ne obstaja noben absolutno trden standard za ocenjevanje stopnje abstraktnosti neke teorije;
- ker je abstraktnost povezana z veljavnostjo (pravilnostjo) teorije le takrat, ko je sorazmerna z raznoličnostjo dejanskih stanj, na katera se nanaša.

Sistemske teorije tudi ni mogoče a priori zavrniti, ker naj bi bila nepreverljiva; skladnost (in preverljivost) sistemske teorije s sodobnimi razvojnimi tokovi je gotovo v zvezi z nepregledno množico področij, na katerih se z uspehom uporablja. Npr.: zlom realsocialističnih sistemov je bil napovedan (T. Parsons) na podlagi njihovih prilagojevalnih deficitov v primerjavi z modernimi (diferenciranimi) družbami, ne pa zato, ker številne ekonomske reforme niso bile dosledno izvedene ali ker so bili politični vrhovi preveč ideološko rigidni ipd.¹ O razmerjih med podsistemi obstajajo tudi obsežne empirične potrditve. Ameriški psiholog D. C. McClelland je npr. pojasnil občutna nihanja v količini uvoza premoga v Londonu (od konca 16. do začetka 19. stol.) s strukturo angleških literarnih tekstov (v letih 1500 do 1800). Pregled tega, kolikokrat je na sto vrstic teksta omenjen kdo, ki je dosegel kaj pomembnega, je pokazal, da je pogostost tega

¹ Naveza na sistemsko teorijo se je pokazala kot najučinkovitejše analitično orodje tudi za naše razmere (prim. JEROVŠEK, Kos in sod. 1986; HRIBAR 1989).

motiva po dosežku enaka spremembam v količini uvoza premoga, s tem da so precejšnja nihanja v motivaciji (izražena v literaturi) za približno pol stoletja starejša od enakih nihanj v premogovnem uvozu. Iz tega je sklepal, da so taka gibanja v literaturi povezana z vzroki, uvoz premoga pa z učinki ekonomske rasti - da je torej kulturni podsistem kibernetiko *nadreden* ekonomskemu podsistemu (Parsons!), socializacijski podsistem pa je mediator med njima.² Enake ugotovitve, kot je McClellandova za primer Anglije, so potrjene tudi za antično Grčijo v času 900 do 100 p. n. š. in za Španijo od 1200 do 1730.

Pri ocenah, da je sistemska teorija statična in (kulturno) deterministična in da najbolj poudarja *status quo*, je pomembno dvoje: upoštevati različne interpretacije samega Parsonsa in nadaljnji razvoj sistemske teorije. Pri Parsons namreč ne gre za razumevanje ravnotežja sistema zgolj v statičnem smislu, pač pa poudarja tudi njegov dinamični vidik, ki lahko privede do pomembnih strukturalnih premikov³; v tem smislu sta kriterija normalnosti in odklonskosti pri Parsons le analitična instrumenta za opis sistemske funkcionalnosti in ju ne gre razumeti v pejorativnem smislu. Res pa je, da je imel Parsons *normativni* vidik za ključnega pri uvažanju sprememb v družbeni sistem, saj naj bi zlasti vključevanje diferencirajočih se struktur v *obstoječi* normativni okvir zagotavljalo sistemsko integracijo. Vendar je že pri Luhmannu to povsem drugače. Luhmann tesno naveže pojem funkcije (ki je nadrejen strukturi) na *smisel*, kar opozarja na to, da npr. v neki organizaciji niso nujno pomembne zgolj njene formalne norme, pač pa zlasti neformalno vedenje njenih članov. Zato smisel ni preprosto v tem, da oseba zgolj ponotranji obstoječa pravila in se po njih ravna, ni statičen pojem, nasprotno: smisel je dinamičen, je strategija o tem, kako naj ravnamo v visoko kompleksnih

razmerah, da bo naše ravnanje smiselno; je - po eni strani - izbor tistih izmed nešteti možnosti, ki mi omogočajo boljše orientacijo pri lastnem ravnanju in doživljanju - po drugi strani pa je izključitev, odmišljanje (postavljanje v oklepaj) vseh ostalih možnosti, s katerimi se ne ukvarjam, ker so zame preobširne in niso relevantne, čeprav vem, da možnosti kot take še vedno obstajajo. Drugače rečeno, smisel ni več v enostavnem vprašanju, kako naj se (oseba, organizacija, sistem) prilagodi impulzom iz okolja; ker je teh impulzov preveč in so prezapleteni, da bi mi bili pregledni, predvidljivi, razpoložljivi - se zdaj vprašujem: na podlagi česa in na kakšen način lahko sploh naredim tak izbor, ki bo zame smisel? Ključ za redukcijo kompleksnosti torej ni zunaj, ampak je znotraj mene⁴; ni splošno uporabnih navodil od zunaj, ki bi se jih lahko oprijel, kajti kdo lahko bolje upošteva mojo zgodovinsko, individualno, smiselno itn. logiko, če ne sam na podlagi svoje zavesti? Tako kot je res, da tega ne morem narediti na poljuben način, je res tudi, da lahko to naredim samo sam, ta način (selekcije) pa je smisel. Še drugačen primer: podjetje, ki se sprašuje o tem, kaj, kako in koliko naj proizvaja, ne more preživeti zgolj s preprosto filozofijo "prilagajanja na izzive okolja". To bi pomenilo, da potrebuje najprej celovit pregled nad konkurenco drugih podjetij na trgu in producira tisto, po čemer se povprašuje; namesto podjetja bi v tem primeru odločalo o njem tržišče. V resnici pa je popolna konkurenca zgolj miselni model, saj obstajajo številni monopoli, vidni in nevidni, pollegalne povezave in milijon drugih dejavnikov, ki so popolnoma nepregledni in nepredvidljivi. S teh zunanjih faktorjev odločanja (ki predpostavljajo totalno informiranost o vsem) se težišče prenese na notranje procese odločanja (interna organiziranost, motiviranost, kadrovanje, notranja specializiranost itn.) -

² Podobna je tudi McClellandova (1961) raziskava 1.300 zgodb v osnovnošolskih berilih iz 30 držav za leto 1925 in 1950: pokazala je občutno korelacijo med motivi po dosežku iz leta 1925 in ekonomskim razvojem leta 1950 (Pearsonov koeficient: 0,46), medtem ko je bila korelacija med dosežkovnimi motivi in sočasnim ekonomskim razvojem iz 1950 celo negativna (-0,08). Motivi po dosežku torej učinkujejo na ekonomski razvoj nekako po 25 letih, in sicer prek socializacijskega podsistema, kar potrjujejo tudi druge raziskave. (Gl. MAKAROVIC 1983: 67 ss.).

³ Pri nas na to opozarja predvsem Vesna V. GODINA (1991b; gl. tudi GODINA 1991a).

⁴ To je tudi središčni poudarek npr. realitetne terapije, ki ga William Glasser formuliira zelo jasno (izhajajoč iz sistemskega pristopa in kibernetike drugega reda): "Vse, kar počnemo, je povzročeno s tistim, kar se dogaja v nas. Če verjamemo, da je naše početje povzročeno s silami izven nas, delujemo na način stroja, ne pa kot živi ljudje" (GLASSER 1989).

zunanjo kompleksnost torej obvladujejo z notranjim poenostavljanjem zunanosti, to pa terja večje notranje kompleksiranje same organizacije (odločitve niso več vse v enih rokah, notranji deli organizacije neposredno komunicirajo navzven, notranja členitev omogoča večjo prilagoditev celote na okolje...). Sistem je samoreferenčen (avtopoiesis) in v tem smislu avtonomen.⁵ Sistemska teorija torej ne poudarja toliko adaptacije na obstoječe, pač pa (samo)kreiranje glede na obstoječe, avtonomijo namesto heteronomije, diferenciacijo strukture navzven in navznoter namesto njene enovitosti, acentričnost (družbe) namesto centričnosti, problematiziranje namesto usmerjanja⁶ itn.

Iz tega so vidne tudi razlike z drugimi sistemi in način uporabe analogij v sistemski teoriji. Analogija med sistemi je mišljena zgolj kot primerjava in ne kot enačenje. Luhmann izrecno opozarja, da

“se redukcija zunanje kompleksnosti sveta na format, ki omogoča doživljanje in delovanje v vseh človeških sistemskih tvorbah, usmerja s *smislom*, in zaradi te posebnosti se človeški sistemi ne morejo enačiti z drugimi adaptivnimi sistemi (lahko pa se primerjajo)” (LUHMANN 1981: 144).

Gre za dosledno razlikovanje med različnimi ravnmi sistemov. Čeprav so sistemi po eni strani tako stroj kot zavest, tako ameba kot človek, se le človeški sistemi uravnavajo s *smislom*, medtem ko se npr. organizmi uravnavajo z biokemičnimi procesi in se jim zato ni treba spraševati o smislu. Od tod opozorilo, da že sam koncept avtopoietičnosti “vodi k ostremu razlikovanju med *smislom* in *življenjem* kot različnima vrstama avtopoietične organizacije” (LUHMANN 1991a; podč. Luhmann). Po drugi strani pa se tudi sistemi, ki uporabljajo smisel (psihični, socialni), razlikujejo med sabo po tem, na kakšen način se smiselno reprodu-

cirajo, ali za to uporabljajo zavest ali pa komunikacijo - zavest uporabljajo psihični sistemi, komuniciranje pa socialni. Analogija torej služi za posploševanje in ohranjanje razlik, za senzibiliziranje diferenc med sistemi, ne pa za njihovo zamegljevanje. Analogiziranje, ki se ne meni za razlike, kaj hitro privede, kot opozarja Luhmann, “do tega, da bi podrobnosti pojmovali kot bistvene” (LUHMANN 1990).

Da tudi ugovor proti sistemski teoriji, ki da je neprimerna za aplikacijo, ne more vzdržati, dokazuje prav raziskava B. Stritiha. Če namreč opredelimo polje socialnega dela kot stičišče psihične in socialne ravni (s tem da je treba upoštevati tudi biološko in duhovno raven), se zaostri vprašanje, kaj je specifika socialne stroke, po čem se loči od drugih strok, na kakšen način je lahko socialno delo sploh pozorno na različne ravni (sisteme), če pa se vsak od njih uravnava najprej po svoji lastni logiki? Na primer, kako je lahko psihična raven pomembna za socialno delo, če velja, kot poudarijo sami avtorji raziskave, da je psihična raven življenja “relativno avtonomna in se razvija iz primarnih doživetij kontinuirano skozi celo življenje” (STRITH *et al.* 1993: 66) - ali nista za ukvarjanje s tem najbolj kompetentni psihologija in psihiatrija, podobno kot medicina in fiziologija za biološko raven, etika, teologija, filozofija pa za duhovno? To se lahko vprašamo tudi za socialno raven: ali ni za proučevanje družb najkompetentnejša sociologija, za delo z organizacijami organizacijske vede, za interakcije npr. socialna psihologija itn.? Če se ne zadovoljimo s krožnimi odgovori v smislu, da je socialno delo tista dejavnost, ki jo izvajajo socialni delavci (delavke), kaj nam potem ostane? Tudi odgovori, ki skušajo socialno stroko definirati z vidika njenih metod in tehnik, niso nič boljši (tudi značilnost kulinarike in astrologije je, da uporabljata specifične metode in tehnike). Enako je z odgovorom, da je socialno delo pomoč ljudem, oziroma, kot

⁵ To velja tudi za vedenjski sistem posameznika; W. Glasser (*loc. cit.*) opozarja, da je za posameznika kontrola lastnega vedenja pomembnejša od kontrole sveta, ki ga obdaja: “Medtem ko ima spoznanje o občutenju sveta okrog nas majhno praktično vrednost, ima spoznavanje vsega, kar lahko naredimo s svojim vedenjem, velikanski pomen, zlasti to, kako lahko kontroliramo svoje vedenje, da smo uspešnejši pri zadovoljevanju svojih potreb”.

⁶ “Diferenciranost, kontingentnost ter rizičnost modernih družb stopnjujejo in zaostrejo potrebo po njihovem usmerjanju, prav te karakteristike pa hkrati kažejo, da globalno usmerjanje modernih družb ni možno.” Ta problem rešuje le usmerjanje, če ga razumemo v povezavi (in v razliki) z drugimi načini: s samousmerjanjem, z opazovanjem, samoopazovanjem, opisovanjem ter razumevanjem... (BERNIK 1990).

pravi Y.-R. Nedeljković (1982: 23), da je to "človečnost na delu"; kot da to ne bi veljalo za veliko drugih družboslovnih disciplin.

Jasnejši vpogled v zgornja vprašanja dobimo, če izhajamo iz značilnosti *socialnih* sistemov, tako kot so formulirane v raziskavi:

"Osnovna značilnost celotne socialne sfere je komunikacija in tudi vsak poseg in vsak proces socialnega dela je vredno gledati skozi prizmo komunikacij" (STRITIŠ *et al.* 1993: 67).

Težišče torej ni locirano v posamezniku, skupini, skupnosti, neprilagojenosti, osebnosti, potrebah, deprivaciji, stiski..., ampak v *komunikaciji*. S tem se izognemo zavajajočim dilemam o tem, ali je družba, organizacija, družina ipd. definirana kot zbir posameznikov oz. njihovih interesov in motivov, in so "družba", "organizacija", "skupina" zgolj imena, s katerimi jih označujemo - ali pa gre za tvorbe, ki so nekaj povsem drugega, ker imajo kot nadrejene entitete svojo lastno celovitost in dinamiko, ki je ni mogoče izvesti iz nižjih enot; enako se lahko vprašamo, ali je npr. "hiša" le oznaka za zložen kup opek ali je to posebna struktura, katere kvaliteta nam ni dostopna zgolj s primerjanjem značilnosti in položaja posameznih opek? Pravo vprašanje je, kaj je pravzaprav temeljna socialna enota družbe. To ni ne posameznik in tudi ne njegovo delovanje:

"Samo komunikacija je nujno in inherentno socialna, delovanje to ni. Še več, socialno delovanje že implicira komuniciranje; implicira vsaj komunikacijo o pomenu delovanja ali o namenu akterja /.../, o definiciji situacije, o pričakovanih /.../ itn." (LUHMANN 1991b).

Komunikacija je torej osnovna enota, temeljna (nedeljiva) operacija, ki je značilna za socialne sisteme; z njo se tovrstni sistemi vzdržujejo, samoopisujejo svojo kompleksnost, tj., se osmišljajo. Posameznik je s tega vidika zgolj okolje družbenega sistema, podobno kot je z vidika *njegove zavesti* družba ali organizacija (v kateri je) okolje za njegovo zavest, ne pa on sam. Isto velja tudi za zavest, v kateri ima mišljenje enako funkcijo za psihični sistem kot

komunikacija za socialnega. Luhmann naravnost ironizira možnost, da bi npr. sistem z lastnimi operacijami operiral izven svojih meja: za zavest velja isto kot za družbo ali organizacijo, namreč, da

"ostanejo operacije, ki reproducirajo sistem, znotraj sistema. Nobena misel ne more zapustiti zavesti, ki jo reproducira. In ali ni treba reči, da k sreči? Kajti, kaj bi se mi pripetilo in kako bi lahko razvijal individualnost, če bi *drugi s svojimi* mislimi lahko sprožali *moje* misli? In kako bi si družbo lahko predstavljali kot hipnotiziranje vseh s strani vseh?" (LUHMANN 1991b).

Zato je torej treba vsak poseg socialnega dela motriti zlasti "skozi prizmo komunikacij"; podobno kot je za psihologa najpomembnejši pogled z vidika posameznikovega psihičnega sistema, za zdravnika je najpomembnejši vidik organizma ipd. Kar seveda ne pomeni, da je za socialnega delavca posameznik nepomemben, da je socialno okolje nepomembno za psihologa, zavest nepomembna za zdravnika. Poudarek je na razmejitvi sistemov (tj., na njihovih mejah), kar je pogoj, da uvidimo njihovo prepletanje, tj., da razpoznamo socialno raven v razliki in interpenetraciji z drugimi ravnmi:

"Socialna raven sega od medosebnih interakcij na meji psihološke ravni preko ravni uresničevanja socialnih vlog do institucionalnega vedenja..." (STRITIŠ *et al.* 1993: 67).

Drugače rečeno: le na podlagi razmejitve sistemov lahko uvidimo njihove preseke, razločimo območja, na katerih lahko posamezen sistem nemoteno razpolaga s svojo identifikacijo, od tistih področij, kjer so stiki med sferami posameznih sistemov in tudi konflikti v zvezi s tem pogostejši. Zato se socialno delo ne ukvarja izključno s klientom, oziroma, kolikor uporablja ta izraz, misli na klientski *sistem*, kar je v raziskavi izrecno poudarjeno: "Kadar je uporabljen pojem 'klient', vedno mislimo na klientski sistem, ki lahko zajema več kot le enega posameznika" (STRITIŠ *et al.* 1993: 135).⁷ Celovito podobo nekega problema zato dobimo le z vključitvijo klientskega sistema (v

⁷ Osredotočenje na klientski *sistem* pomeni poudarek na tistih vprašanjih, ki jih raba pojma klient ("varovanec"), stranka, uporabnik, zamegljuje: "Naš klientski sistem so skupine oseb, ki so medsebojno povezane s skupnimi delovanji v dinamičnih interakcijah, in sicer tako, da vsak del celote vpliva na vsakega drugega. Te sisteme lahko med seboj razlikujemo na podlagi meja, katerih značilnost so načini izmenjave med sistemi in njihovimi okolji" (CONNAWAY, GENTRY 1988: 34).

enakem smislu govorimo tudi o "ekspertnem sistemu"), kar pa spet ne pomeni, da je posameznik izključen. Na podlagi razlikovanj med interakcijskim sistemom (na primer klientski in ekspertni sistem *in* njun presek) in drugimi socialnimi sistemi pa psihičnimi in biološkimi je možna celovita artikulacija in opis problema, ki vključuje tudi posameznikovo vedenje, ki je prav tako relevantno na štirih ravneh: socialni (vloge, statusi, komunikacije), psihični (mišljenje, zaznave, čustveno doživljanje...), biološki (znaki akutnih bolezni, utrujenost, učinki medikamentov...), pa tudi na duhovni (smisel, eksistencialna praznina...). V raziskavi je aplikacija tega podana na konkretnih primerih (gl. na primer STRITIH *et al.* 1993: 117 ss.).

Dobra ilustracija sistemskega pristopa v socialnem delu je tudi govor o razliki v uporabi tistega, kar je za zdravnika *simptom*, za socialnega delavca pa *razlog*. Gre za informacijo, ki jo dobimo od klienta (oz. klientskega sistema) v zvezi s tistim, kar čuti kot svojo težavo in kar se naprej uporabi v diagnostične namene. Vprašanje pa je, kako se uporabi. Zato je v raziskavi nazorno podana primerjava dveh diametralno različnih pristopov k uporabi tovrstnih informacij, in sicer v tabeli z naslovom "Primerjava med klasično in funkcionalno diagnostiko" (STRITIH *et al.* 1993: 128) in v tabeli o statičnem in dinamičnem reševanju problemov (STRITIH *et al.* 1993: 131). Gre za soočenje dveh načinov mišljenja, dveh logik. Prva je tista, ki so jo po analogiji z medicino vpeljali v socialno delo že s samim prevzemom pojmov kot anamneza, diagnoza, prognoza. Problem seveda niso pojmi kot taki, saj navajajo na sistematizacijo delovnih postopkov, kar je strokovna nujnost, pač pa je sporna logika, ki jo ti pojmi anticipirajo. Anamneza (gr. *anamnesis* = spominjanje) je že Platonu pomenila način, kako priti do resničnih vzrokov, do "prazčetka vseh stvari" izključno po miselni poti in neodvisno od čutnega izkustva. Ker naj bi duša najprej prebivala v svetu idej, ima človek (utelešena duša) že končna spoznanja v svoji glavi in gre samo še za to, kako naj pride do njih. Do njih pride sicer s čutnim zaznavanjem pojavov (zlasti z vidom), ker pa so ti pojavi zgolj posnetek

nadizkustvenih idej, so mu posnetki (idealne stvarnosti) le v pripomoček za prepoznavo čistih idej, ki so mu v obliki abstraktnih pojmov že vrojene. Skratka, do zadnjega vzroka stvari pridemo izključno po *miselni* poti, s premišljevanjem kot glavno metodo, pri čemer je izkustvena stvarnost (vidni svet) čisto *nepomembna*:

Misleči duh na začetku "ne uporablja hipotez kot zadnjega vzroka, temveč mu le-te rabijo samo kot 'hipoteze', to se pravi kot izhodišča in oporišča. Z njihovo pomočjo prodre do nehipotetičnega prazčetka vseh stvari, se zadrži ob njem in nato ob tem, kar je od njega odvisno, da se potem spet spusti nizdol in nazaj h koncu, pri tem ne uporablja pomoči vidnega sveta, temveč se naslanja samo na ideje in v svetu idej tudi konča svoje raziskave" (PLATON 1976: 235).

Metafora za najvišjo nadčutno idejo (= Dobro = izvorna Bit vsega) je pri Platonu Sonce, pozneje pa to postane krščanski Bog.⁸ Sledi Platonove teorije o anamnezi so vidne tudi v klasičnih diagnostičnih postopkih pri delu z ljudmi. Pacienta najprej uvrstijo v eno od obstoječih kategorij glede na simptome, kar je osnova za spoznanje vzročno-posledične verige nastanka in razvoja bolezni, iz tega pa sklepajo na njen nadaljnji potek oz. korekcijo (diagnoza, prognoza itn.). Problematična v tem pristopu je predpostavka o tem, da nam je na podlagi čutnih podatkov dostopna vsa raznovrstnost vzrokov za posledico, oziroma, da so nam dostopne vse posledice, ki jih lahko povzroči neki dejavnik. Klasifikacija (= redukcija kompleksnosti), ki izhaja iz te predpostavke, ima zato usodne posledice na nadaljnjo obravnavo, saj je težišče definiranja problema na ekspertu, ki je prav s svojo ekspertnostjo pooblaščen, da simptomatiko *miselno* prevede v idejo neke bolezni (v resnici ne obstaja bolezen nasploh, pač pa le npr. ošpice pri Juretu, ošpice pri Mateji, pri Andreju - zato so ošpice *nasploh* le ideja o tem, kaj se dogaja pri Juretu, Andreju, Mateji, ki kažejo iste simptome). Uspeh naj bi bil po tej logiki tem večji, čim bolj točna je začetna definicija problema, čim bolj je začetno in ciljno stanje fiksirano, itn.

⁸ Aristotel je "primerjal dejavni um s svetlobo, ki je bistvo, dobljeno iz zraka. Platon pa je... ločeni um, ki v naše duše vtisuje svoj pečat, primerjal s soncem. / Po nauku naše vere pa je ta ločeni um sam Bog, ki je stvaritelj duše in njena edina sreča... Od njega torej človeška duša prejema svetlobo razumskega spoznanja..." (AKVINSKI 1990: 125).

Za primer, kako pogosto se taka statična, eksaktna, trda logika mišljenja uporablja v socialnem delu, naj navedem stališča o anamnezi in diagnozi iz Milovanovičevega učbenika o metodiki socialnega dela (1981: 53-56):

- "Pri preučevanju življenjskega razvoja stranke uporabljamo analitični postopek, tj., razčlenimo življenjsko situacijo stranke".

- "Naslednji postopek - izdelava socialne analize - sodi med sintetične postopke, tj., podatke, dobljene s proučevanjem primera, povežemo v enotno LOGIČNO CELOTO."

- "Osnovna naloga socialne anamneze je prikazati podatke, do katerih smo prišli na osnovi analize, in jih razložiti v LOGIČNEM REDU, katerega osnova je povezovanje dejstev v vzročno posledičnem nizu /.../. Osnovni logični postopek je SINTEZA."

- "Da bi razumeli problem stranke, moramo poznati vrsto psiholoških, ekonomskih in socialnih dejstev o njej, do teh pa pridemo z določenimi znanstvenimi metodami /.../. Do teh dejstev pridemo skozi proces diagnoze po MISELNI POTI, katere cilj je odkriti vrsto in vzroke problema, tj., spoznati in popolnoma razumeti problem stranke. Ta miselni proces teži k temu, da prodre v bistvo stvari, z namenom, da odgovori na vprašanje o tem, v čem je problem."

- "Postopek, ki pripelje do diagnoze, se imenuje DIAGNOSTIČNI PROCES /.../. /Z njim/ ugotavljamo povezanost dejstev po načelu KAVZALNOSTI, tj., ugotavljamo dejstva in njihove posledice."

- "Ko pojasnimo vse podatke v njihovi vzročno-posledični zvezi, pristopimo k postavitvi DIAGNOSTIČNEGA SKLEPA /.../"

Kljub opozorilom, da mora tako diagnosticiranje upoštevati konkretno stranko in spremenljive okoliščine, je temeljno izhodišče postopka v tistem, kar je sam avtor poudaril z velikimi črkami: logična celota, logično zaporedje (= sinteza), miselna pot, vzročnost... Temelj je torej predpostavka o možnem nadzoru nad celotno kavzalno verigo, iz katere izpeljemo nadaljnjo obravnavo. Iz teh izhodišč je zanimivo tudi Milovanovičevo relativiziranje diagnoze, ki nekaj časa velja za hipotezo, dokler je ne "verificira sama stranka". Kljub vsemu se namreč zaveda dejstva, da celotna "zgodovinska vzročnost" ni povsem dostopna

socialnemu delavcu, pa tudi tega, da se mora diagnoza prilagajati novostim, ki se dogajajo na različnih ravneh. Toda kako je potem sploh možen diagnostični sklep, če pridemo do njega le z razjasnitvijo "vseh podatkov v njihovi vzročno-posledični zvezi", kot pravi zgoraj? Milovanovičev odgovor gre v tej smeri:

- najprej opozarja, da kompleksnost kavzalnih odnosov, ki si jih na začetku razložimo le hipotetično, "zahteva veliko diagnostično sposobnost socialnega delavca";

- ta sposobnost je tudi v tem, da z logičnim povezovanjem dejavnikov iz preteklosti in tistih iz sedanjosti dosežemo uvid v to, da strankina "odstopanja na raznih poljih (neuspeh v šoli, agresivnost...) niso fragmentarna, pač pa so povezana z nekim vzrokom, ki lahko deluje iz preteklosti";

- "/.../ ali stranka v družini ali lokalni skupnosti po čem odstopa in na katerem področju so ta odstopanja. Ali odstopa v eni sferi ali v več sferah? Socialni delavec bo ocenil, ali so strankina občutja o izpostavljenem problemu odgovarjajoča ali neodgovarjajoča" (*ib.*).

Na začetku se torej dobljene informacije (simptomi) povežejo v razlagalno celoto, ki je zaenkrat še hipotetična (t. i. preliminarne diagnoze), nato se "odstopanja na raznih poljih" reducirajo na skupni imenovalce: s tem se izognemo fragmentarnosti in odkrijemo skupni vzrok. Ko tudi stranka pride do istega rezultata, ko torej te izsledke "verificira" (potrdi, overi), se hipoteze spremenijo v trditev (o končnem vzroku) in socialni delavec lahko izdela diagnostični sklep. Gre torej za enak postopek mišljenja kot pri Platonu (gl. zgoraj), pri katerem "misleči duh" tudi najprej izhaja iz hipotez, nakar jih kot izhodišča in oporišča uporabi za lestev, po kateri se povzpne do "nehipotetičnega prazčetka vseh stvari". Tudi pri Milosavljeviću je, če nekoliko zaostrim, empirična stvarnost odmišljena, saj je stranka pritegnjena v isti postopek mišljenja, ki ga v svoji glavi razvija socialni delavec. In takrat, ko se doživljanje stranke pod njegovim vodstvom prilagodi njegovemu, je postopek verificiran, tj., skladen z realnostjo (enostavno rečeno: gre za zavajanje).

V nasprotju s tem izhaja sistemska teorija iz spoznanja, da je okolje sistema preveč kompleksno, da bi se ga dalo obvladati. Linearni

(vzročno-posledični) model mišljenja je zamenjan s cirkularnim (krožnim), zato uztuje pravih vzrokov ni pogoj za obstoj (psihičnega, družbenega) sistema. Sistem ne nastaja enostavno z adaptiranjem na impulze iz okolja, ker je teh preveč in kaj takega za sistem ne bi bilo lahko. Zato se reproducira na način samoreferenčnosti ter naredi dvojce: na osnovi sebi lastnih kriterijev organizira interno kompleksnost, hkrati pa vzpostavi tudi razliko med seboj in okoljem. Difuzna kompleksnost zunanjega okolja se tako predela v organizirano kompleksnost sistema:

“Redukcija kompleksnosti je proces, ki se ne dogaja niti povsem vzročno kot dobivanje nekega učinka, niti je ne moremo razumeti samo kot zadano nalogo. To je proces določevanja nedoločljivega /.../. Nameni so danes samo še ena od mnogih strategij redukcije kompleksnosti” (LUHMANN 1981: 282).

Kaj to konkretno pomeni za funkcionalno-problemsko orientirano diagnostiko in v zvezi z dinamičnim reševanjem problemov, je v omenjeni raziskavi razvidno iz nekaterih tabel in opisanih primerov; prim. Lussijevo “konduktivno opredelitev problema” (STRITIH *et al.* 1993: 129-130), katerega rešitev se ne izvaja po kriteriju, izvedenem iz diagnoze (npr. materina odvisnost od medikamentov), pač pa po kriteriju, ki je postavljen in sprejemljiv z vidika klientskega sistema.

Zamenjava linearnega gledanja na dogodke s cirkularnim gledanjem nam omogoči upoštevati dogajanja na različnih ravneh problema. Bolj ko je vzročno-posledični model dosleden (bolj ko se približuje glavnemu vzroku), bolj je enoravninski in postavlja druge (“stranske”) ravni v oklepaj. Cirkularni način pa je odprt za različne ravni na način, ko celo dogajanja niso vedno logična. To se zgodi npr. že zgolj z opisom dinamičnega reševanja problemov, kajti tak opis mora izhajati iz “netočne” (neenotne, meglene, odprte) definicije problema, kar je samo po sebi *paradokсно*. Podobno kot Luhmann (v zgornjem citatu) opredeli redukcijo kompleksnosti na paradoksen način, ko pravi, da je to “proces določevanja nedoločljivega”, najdemo tak opis v raziskavi v zvezi z dinamičnim reševanjem problemov, za katerega velja, “da je na tem področju bolj točna

netočnost in bolj netočna točnost” (STRITIH *et al.* 1993: 131). To ni naključje. Na uporabo paradoksov v sistemskem načinu mišljenja opozarjam zato, ker jim je zlasti pri delu z ljudmi vredno posvetiti precejšnjo pozornost in sicer vsaj iz treh razlogov:

1. Najprej zato, ker opuščanje linearnega (kavzalnega, enolinijskega) načina mišljenja pomeni prehod k “mehkejšemu”, odprtejšemu načinu mišljenja, katerega funkcija je prav tako (kot pri linearnem modelu) strukturiranje mišljenja, a s pomembno razliko: z zavrnitvijo analitične pretencioznosti dopušča različne poti rešitev, oziroma, kot pravi Pascal: “Tiranija je to, da hočeš po neki določeni poti do tistega, do česar lahko prideš le po neki drugi poti” (PASCAL 1986: 143). V tem smislu se tudi paradoks lahko izkaže za smiselno strategijo redukcije kompleksnosti.

2. Paradoks je protislovna (nelogična) trditev le z vidika linearnega mišljenja, ki opazuje dogajanja samo na eni ravni; tisto, kar se kaže npr. v medsebojnih interakcijah kot nelogično dejanje, je lahko z vidika psihičnega sistema povsem konsistentna strategija, pa tudi narobe. V tem smislu je lahko paradoks celo edina prava definicija problema (saj so področja konfliktov zlasti na presekih med sistemi), zato je paradoks formulacija o primerjanju neprimerljivih ravni; po Luhmannu: “Izraz ‘paradoks’ označuje logični kolaps večravninske hierarhije in ne enostavnega protislovja.” Še več, pomen paradoksa vse bolj poudarjajo tudi na ravni znanstvenih teorij:

“Že več desetletij se zdi, da znanstveno raziskovanje ne deluje več pod vodstvom nedvorne pravovernosti /.../. Izogibanje cirkularnosti postaja vedno bolj brezupna drža - paradoks, za katerega se zdi, da kaže na to, kako se obsojana rešitev, sam paradoks, približuje temu, da postane sprejeta teorija” (LUHMANN 1991a: 29 op. in 38).

3. Paradoks lahko postane tudi terapevtska tehnika, kakor je npr. v Franklovi logoterapiji ali v realitetni terapiji. Wubbolding navaja vrsto konkretnih primerov njegove rabe, zlasti v zvezi s “prestrukturiranjem”, ki dobro izkorišča dejstvo (poudarjeno v sistemski teoriji), da je vsako vedenje posameznika strategija, ki je (zanj) smiselna in avtonomna; zato ima

lahko izbor drugačnega pogleda nanje terapevtski učinek:

"Če ljudje precenjujejo simptome in jih mislijo na drugačen način (prestrukturiranje), je smisel njihovega trpljenja ali anksioznosti spremenjen... Če klienti težijo h kontroliranju ljudi ali situacij z nervozo, znojenjem in podobno - kar očitno ne uspeva in jim ne pomaga -, jih navedemo na to, da izberejo, si pripišejo ali ocenijo tako neučinkovito vedenje. Se namreč učijo, da je kontroliranje sveta s takimi načini vedenja neučinkovito. To se jim zdi na prvi pogled neloogično. Vendar ni tako. To je paradokso. Tudi oseba mora razmišljati paradokso, da bi videla logiko, ki se je spočetka izšla v boljši kontroli" (WUBBOLDING 1989; podč. Wubbolding).

Skratka, s temi in podobnimi poudarki zastavlja pričujoča raziskava B. Stritiha nova vprašanja in ponuja nove rešitve za socialno delo na sistematičen način, kar je za naše razmere pomembna novost. Tu sem se omejil le na njen teoretski del, in sicer z namenom, da bi izpostavil:

- pomembnost teoretskih razmišljanj in epistemoloških pristopov v socialnem delu, tudi ko gre za izdelavo normativov in standardov v socialnem varstvu; ker tega ni mogoče početi brez refleksije stroke o sami sebi, se je tovrstna razširitev prvotnega namena raziskave pokazala za nujno;

- področje, na katerega se usmerja socialno delo (mikro raven), dobiva vse večji pomen (s tem pa tudi sama stroka), vendar ne zgolj zaradi sedanjih aktualnih problemov pri nas; gre za dolgoročen trend, h kateremu se čedalje bolj usmerjajo tudi druge družboslovne discipline po svoji notranji logiki;

- zdelo se mi je potrebno opozoriti na nevzdržnost pavšalnih očitkov na račun splošne teorije sistemov, tako da njene rabe v socialnem delu ne bi razumeli kot modno muho, pač pa kot resno analitično orodje, ki je prav zaradi svoje splošnosti odprto za navezavo na različne pristope in tehnike v socialni stroki; in ta raziskava je za to dober primer.

Zaradi širine vprašanj, ki si jih postavlja raziskava, pa ostajajo nekateri problemi - razumljivo - le načeti, neizpeljani. Mislim npr. na pomembno opozorilo o sistemskem načinu razumevanja: "Vsaka raven lahko vpliva na sinergične učinke na drugih ravneh, vendar dogajanje na eni ravni ne more nadomestiti druge ravni" (STRITIHI *et al.* 1993: 67). Glede na odločilnost tega poudarka za sistemski pristop bi bilo dobro, če bi bile pri vsakem konkretnem primeru, prikazanem v raziskavi, posebej razčlenjene posamezne ravni, kar bi olajšalo njihovo razumevanje. Navedeni problemski primeri so namreč dobro izbrani in eksplicitna razmejitev posameznih ravni dogajanja bi lahko ilustrirala njihovo realnost, namreč, da so (pod)sistemi *dejanske* tvorbe in ne le del kategorialnega aparata uporabljene teorije. To je sicer ves čas navzoče v njihovi analizi, vendar bi večji poudarek v tej smeri olajšal njihovo razumevanje. Eno od vprašanj, ki se nanaša na razmejitve, je tudi razlikovanje pooblastil od drugih strokovnih postopkov v socialnem delu. Mislim, da je to v tem trenutku najaktualnejši problem, zlasti v zvezi z izvajanjem Zakona o socialnem varstvu: gre za zahtevo, da "bo izvajanje upravnih pooblastil jasno razmejeno od drugih oblik pomoči, hkrati pa čimbolj usklajeno" (STRITIHI *et al.* 1993: 7)4. Ravno razmejitve je namreč pogoj za uskladitev oblik pomoči. Od rešitve tega vprašanja je odvisna strokovna identiteta, organizacijska struktura, porazdelitev pristojnosti, vprašanje pooblastil, ki jih socialni delavci uporabljajo, itn. Skratka, gre za dragocen poudarek, ki ostaja v raziskavi nedorečen in bi ga veljalo razdelati naprej. Podobno velja še za poglavje o razlikah med socialno stroko in drugimi strokami, ki bi še najbolj pridobilo na učinkovitosti z jasnejšo navezavo na področja delovanja posameznih strok (na podoben način, kot je to prikazano za socialno delo).⁹

To je le nekaj opazk, ki opozarjajo bolj na pomembnost vprašanj kot pa na pomanjkljivost raziskave. Res je namreč tudi to, da bi njihova evalvacija presegla okvir zadane naloge

* Nazadnje velja omeniti tudi obliko teksta, ki bi z jedrnatim sklepom oz. povzetkom olajšal bralcu razumevanje in skupno povezavo med posameznimi poglavji. Temu gotovo ni v prid, da je raziskava vezana v dva ločena zvezka s povsem enakim naslovom, brez opozorila, da gre za dva dela istega teksta. Zato utegne nastati pri nepoučenemu bralcu vtis, da lahko bere en del brez drugega, kar po mojem mnenju nikakor ni priporočljivo (razlogi za to oblikovno napako so verjetno v pomanjkanju časa in tudi v neurejenosti založniške dejavnosti VŠSD v preteklosti).

in vprašljivo je tudi, če bi bila še skladna z naslovom. Zato je verjetno dovolj, da je raziskava omenjena vprašanja le zastavila, saj po drugi strani hkrati ponuja dober in izčrpen teoretski okvir za njihovo nadaljnjo razdelavo.

In zlasti za to gre. Primer navezave socialnega dela na sistemsko teorijo ni nobena nova "paradigma" (v Kuhnovem smislu) niti apel za rabo enega teoretskega koncepta namesto drugih. Kot za vsako drugo velja tudi za sistemsko teorijo, da ne daje odgovorov za praktična ravnanja (teorija ni večščina), pač pa predvsem razpira horizonte, ki so z vidika drugih teorij zastrti - s tem da vnaša drugačen "pomenski okvir" (Giddensov izraz). To pomeni, da je različnost teoretskih pristopov dobrodošla, saj omogoča izbiro in kombiniranje, kar daje boljše izhodišče za analizo. Hkrati pa se zaostri vprašanje prevajanja oz. posredo-

vanja različnih pristopov in teorij, kar postaja vse večji problem. Giddens v zvezi s tem opozarja, da je posredovanje

"zelo različnih teoretskih shem v znanosti /.../ hermenevitični problem, prav tak, kakršen se pojavlja pri stikih med drugimi tipi pomenskih okvirov. Toda sociologija se, drugače kakor naravoslovna znanost, ukvarja s predinterpretiranim svetom, kjer sta prav ustvarjanje in reproduciranje pomenskih okvirov pogoj za tisto, kar si prizadeva analizirati, namreč človeško družbeno ravnanje..." (GIDDENS 1989: 181-182).

Kar pravi Giddens za sociologijo, velja še toliko bolj za socialno delo. Zato je sistemski pristop uporabljen tudi v smislu posredovanja med npr. sociološkimi, psihološkimi in "drugimi tipi pomenskih okvirov".

(Konec)

Literatura

- T. AKVINSKI (1990), *Izbrana dela I*. Zagreb: Naprijed.
- J. ALEXANDER, B. GIESEN (1992), Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi. *Družboslovne razprave IX*, 13: 79-103.
- T. BAMFORD (1990), *The Future of Social Work*. London: Macmillan.
- G. BARNES (1990), Epistemology, Cybernetics and the Viable System Model. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (gradivo za seminarje iz epistemologije in kibernetike, ciklostirano).
- G. BARNES (1992), What You Get is What You See. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (gradivo za seminarje iz epistemologije in kibernetike, ciklostirano).
- I. BERNIK (1990), Pojemovni aparat teorije socialnih sistemov. *Nova revija IX*, 96/99: 751-760.
- C. CANNAN, L. BERRY, K. LYONS (1992), *Social Work and Europe*. London: Macmillan.
- R. S. CONNAWAY, M. E. GENTRY (1988), *Social Work Practice*. New Jersey: Prentice Hall.
- G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.
- A. GIDDENS (1989), *Nova pravila sociološke metode*. Ljubljana: ŠKUC, FF.
- W. GLASSER (1989), Uvijek držimo pod kontrolom ono što činimo. *Socijalna zaštita*, 30/31/32: 43-47.
- V. V. GODINA (1991a), Očrt temeljnih konceptov Parsonsove sociološke teorije. *Družboslovne razprave VIII*, 11: 17-32.
- (1991b), Socializacijska teorija Talcotta Parsons. *Antropološki zvezki 2*, Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri SSD.
- T. HRIBAR (1993), *Fenomenologija I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- (1989), *Slovenska državnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- R. HUCMAN (1993), *Power in Caring Professions*. London: Macmillan.
- J. JERMAN (ur.) (1986), *Družboslovje*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- J. JEROVŠEK, M. KOS (1986), *Kriza, blokade i perspektive*. Zagreb: Globus.

- V. KLEMENČIČ KREMŽAR (1993), Moderna tveganja kot družbeni pojav. *Teorija in praksa* XXX, 9-10: 1024-1030.
- N. LUHMANN (1991a), Avtopoezis socialnih sistemov. *Časopis za kritiko znanosti* XIX, 140/141: 21-46.
- (1991b), Pojem družbe. *Teorija in praksa* XXVIII, 10/11: 1175-1185.
- (1990), Sistem in funkcija. *Nova revija* IX, 96/99: 769-803.
- (1981), *Teorija sistema*. Zagreb: Globus.
- J. MAKAROVIČ (1983), *Mladi iz preteklosti v prihodnost*. Ljubljana: DDU Univerzum.
- (1986), *Sla po neskončnosti*. Maribor: Založba Obzorja.
- B. MESEC (1990), *Akcijsko raziskovalni projekti kot oblika skupnostnopsiholoških intervencij*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (doktorska disertacija).
- M. MILOSAVLJEVIČ (1990), Socialno delo med pragmatizmom in teoretičnim eklekticizmom. *Socialno delo* XXIX, 1-3: 95-99 (izbrani referati 6. bienalnega seminarja mednarodnega združenja šol za socialno delo, Bled, 1986).
- M. MILOVANOVIĆ (1981), *Metodika individualnog i grupnog socijalnog rada*. Beograd: VŠSR.
- M. MOŽINA (ur.) (1992), Avtopoeza: procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo* XXXI, 1-2.
- Y. R. NEDELJKOVIĆ (1982), *Socijalni rad I*. Beograd: Zavod za proučavanje socijalnih problema grada Beograda.
- A. OSTERMAN (1993), Uvodna razprava na skupščini Socialne zbornice Slovenije o Socialno varstvenem programu RS do leta 2000. Ljubljana (ciklostirano).
- B. PASCAL (1986), *Mišli*. Celje: Mohorjeva družba.
- M. S. PAYNE (1991), *Modern Social Work Theory*. London: Macmillan.
- PLATON (1976), *Država*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- P. RAPOŠA TAJNŠEK (1990), Skupnostni pristop kot osnovni princip socialnega dela. *Socialno delo danes*, Ljubljana (seminar VŠSD, 21.-22. 6. 1990, ciklostirano).
- V. RUS (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
- J.P. SCOTT, S.F. SCOTT (ur.) (1971), *Social Control and Social Change*. Chicago: The University of Chicago Press.
- A. SOVRE (1988), *Predsokratiki*. Ljubljana: Slovenska matica.
- E. SPEKTORSKIJ (1932), *Zgodovina socijalne filozofije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- B. STRITH, P. RAPOŠA TAJNŠEK, M. MOŽINA (1993), *Normativi in standardi v socialnem varstvu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (raziskovalno poročilo).
- B. STRITH, (1988), Problemi profesionalizacije socialnega dela. *Socialno delo* XXVII, 4: 297-301.
- F. VOLPI (1990), Arhimed in mi (intervju z N. Luhmannom). *Nova revija* IX, 96/99: 803-806.
- R. E. WUBBOLDING (1989), Upotreba tehnike paradoksa. *Socijalna zaštita*, 30/31/32: 157-166.
- Zakon o socialnem varstvu (1992). *Uradni list Republike Slovenije* II, 54: 3077-3087.